

Aproximació a la morfologia verbal del català de Benavarri (Osca)*

RICARDO VIRUETE ERDOZÁIN
Universidad de Zaragoza

Resumen: La comarca aragonesa de la Ribagorza es, sin duda, una de las zonas de mayor interés lingüístico de la Península Ibérica debido al hecho de que tanto en ella como en la comarca de La Litera se localiza la zona de frontera lingüística entre el catalán y el aragonés, donde la transición se produce de una forma gradual y las isoglosas que definen los diferentes dominios se entrecruzan continuamente. La capitalidad cultural de la Ribagorza recae en la villa de Bena-barre, donde se habla un catalán de tipo noroccidental con ciertas influencias aragonesas, derivadas de su situación geográfica, y castellanas, por la presión que ejerce la lengua oficial. En este artículo el autor se centra en la descripción sincrónica, sin dejar de lado explicaciones de tipo diacrónico, de los aspectos más relevantes de la morfología verbal de dicha habla, con el propósito de determinar los elementos propiamente catalanes y los rasgos de tipo aragonés o castellano.

Palabras clave: dialectología, catalán noroccidental, morfología, verbo.

Abstract: The Aragonese region of Ribagorza is undoubtedly one of the areas of greater linguistic interest in the Iberian Peninsula, due to the fact that the linguistic frontier between Catalan and Aragonese, where transition is made gradually and the isoglosses that define the different domains continuously interweave, is located there as well as in the region of La Litera. The cultural capital

---

* L'elaboració d'aquest article s'ha dut a terme dins del projecte de tesi doctoral intitulat *Las hablas de la Baja Ribagorza Oriental: estudio lingüístico*, dirigit pel Dr. Javier Giral Latorre i finançat per la Diputación General de Aragón (DGA) mitjançant una beca predoctoral d'ajuda a la recerca amb referència B090/2006. Així mateix, aquest projecte forma part de les línies de recerca promogudes pel Grupo de Investigación del Catalán en Aragón (GRICAR), grup d'investigació emergent de la DGA amb referència H50-2007. D'altra banda, voldria donar les gràcies molt especialment a Javier Giral, Miriam Salas, Marisa Giral, Ana Rosa Español, Esther Coscolla, Luis Mas, Enric Marqués i Carles Barull per l'ajuda prestada en l'elaboració d'aquest article; a ells i a tota la meua família dedico aquestes pàgines.

of the region of Ribagorza is Benabarre, where a north-western type of Catalan with certain Aragonese influences derived from its geographical location, and Spanish, owing to the official language's pressure, is spoken. In this article the author focuses on a synchronic description, without leaving diachronic explanations aside, of the most relevant aspects of the aforementioned dialect, with the purpose of determining proper Catalan elements and Aragonese or Spanish features.

Key words: dialectology, north-western Catalan, morphology, verb.

En el territori de la Comunitat Autònoma d'Aragó, com és sabut, existeix una zona coneguda comunament com a «Franja Oriental d'Aragó» — anomenada des de Catalunya «Franja de Ponent» — en la qual es parla català de tipus nord-occidental¹ i que comprèn les comarques de la Ribagorça, la Llitera, Baix Cinca, Baix Aragó-Casp, Baix Aragó i Matarranya². Dins d'aquesta zona de frontera amb els dominis lingüístics aragonès i castellà, podem distingir-hi dues parts ben diferenciades: una, des dels Pirineus fins a Sant Esteve de Llitera, on la transició és molt gradual i les isoglosses que defineixen els tres s'encreuen contínuament; i una altra, de Tamarit de Llitera cap al sud, on el pas del català al castellà es produeix de manera sobtada i les isoglosses que separen una llengua de l'altra discorren, en paral·lel, sense interferències. Per explicar aquesta divisió hem de retrocedir fins a l'època de la Reconquesta: les terres reconquerides fins als començaments del segle XII mantingueren llur dialecte primitiu, procedent de l'evolució autòctona del llatí, però les localitats ocupades posteriorment, com Tamarit (1145), Fraga o Mequinensa (1149), adoptaren la llengua dels nous pobladors vinguts del nord (cf. Menéndez Pidal, 1916: 85-86).

Entre les terres recuperades pels cristians abans del segle XII, hi és Benavarri, reconquerida el 1027, motiu pel qual pertany, sens dubte, a aquella zona de transició gradual entre el català i l'aragonès. Avui Benavarri és la capital cultural de la Ribagorça i el 2005 el nucli urbà tenia una població de 850 habitants (cf. Valle-Espona, 2006: 371-372); s'hi parla català ribagorçà i aquesta catalanitat lingüística ha estat sempre clara, com podem comprovar en la intervenció de Jean-

---

1. Cf. Veny (2002: 86), per a una descripció dels trets més importants dels diferents dialectes nord-occidentals.

2. L'Aragó catalanoparlant ha estat caracteritzat d'una manera general en obres de dialectologia com les de Veny (2002), Martín Zorraquino-Fort (1996) o en estudis sociolingüístics com els de Martín Zorraquino *et alii* (1995) o Espluga-Capdevila (1996). Així mateix, algunes comarques de la zona gaudeixen ja d'estudis més específics, com els realitzats sobre la Llitera (Sistac, 1993 i Giralt, 1998), el Baix Aragó-Casp (Navarro, 2005) o el Baix Aragó Meridional (Rafel, 1981).

Joseph Saroïhandy (1908: 333) en el *Primer Congrès Internacional de la Llengua Catalana* celebrat a Barcelona l'any 1906: «encara's parla prou be'l català a Santisteve y Tamarit de Llitera, Peralta de la Sal, Benabarre, Lescuarre, Espés, Les Paúls de Castanesa y Castanesa, pobles qui tots son en territori aragonès». No obstant això, la quantitat d'elements aragonesos és nombrosa, encara que no és més elevada que la d'elements catalans. Segons Alvar (1976: 67), que amb els materials proporcionats per l'ALC cercà de determinar d'una manera objectiva quines poblacions d'aquesta zona de transició s'havien d'assignar al català i quines a l'aragonès o al castellà, les formes catalanes en el parlar de Benavarri arriben fins al 55'7% del total, mentre les aragoneses constitueixen un 38% i les híbrides catalanoaragoneses un reduït 6'3%. De tota manera, aquestes xifres han d'ésser considerades amb cautela i només com a dades aproximades, ja que el nombre de paraules analitzades (79) és molt reduït per tal d'extreure'n conclusions totalment fidels a la realitat lingüística benavarrera; cal no oblidar que una recerca d'aquest tipus no ha de cobrir tan sols el lèxic, sinó també la fonètica, la fonologia, la morfologia i la sintaxi.

Com hem comprovat, hi ha un bon nombre de treballs sobre la situació dialectal del català a l'Aragó, però, malgrat això, sobre el parlar de Benavarri mai no s'ha fet cap estudi aprofundit, sinó tan sols algun de parcial (ALC; ALPI; Badia, 1947; Giral, 2003-2004). A fi de començar a omplir el buit existent, ens hem fixat, com a objectiu d'aquest article, la descripció i l'anàlisi dels aspectes definitoris de la flexió verbal del català de Benavarri.

Aquesta recerca es basa en l'estudi de la llengua viva de Benavarri i, per això, les nostres fonts d'informació són, principalment, orals. La recopilació d'aquests materials orals, necessaris per tal de desenvolupar-la, s'ha dut a terme mitjançant diverses enquestes lingüístiques amb informadors naturals del lloc que tenen el català de Benavarri com a llengua materna³. No obstant això, ens hem servit, complementàriament, d'algunes fonts escrites com les transcripcions

---

3. Per realitzar les enquestes, hem seleccionat dues persones d'edat mitjana amb estudis superiors, ja que considerem que són les més idònies per a recollir la major informació en el menor temps possible. Les informants escollides, Ana Rosa Español i Marisa Giral, que es prestaren a col·laborar-hi molt amablement, han passat la pràctica totalitat de llurs vides a Benavarri, localitat on van nèixer i van créixer, i on treballen i viuen en l'actualitat. Les enquestes es van realitzar entre finals de 2006 i començaments de 2007.

d'algunes de les pastorades de Benavarri (PB1; PB2; PDP; Quintana, 1997: 333-343) i els estudis citats al paràgraf precedent, que descriuen, de manera molt general, la morfologia verbal de Benavarri.

1. L'INFINITIU I LES CONJUGACIONS

Els infinitius del parlar de Benavarri, tal com els del català general (Badia, 1994: 563, 569 i 578), s'agrupen en tres grans grups o conjugacions: en *-ar* (1a conjugació), en *-er* i *-re* (2a conjugació) i en *-ir* (3a conjugació)⁴.

La 1a conjugació és la que conté un grup més nombrós de verbs perquè, als que va heretar del llatí (*allogar* < allōcāre, *donar* < dōnāre, *minjar*⁵ < mandīcāre, *parllar* < parabōlāre, *pllorar*⁶ < plō-rāre, *tallar* < talēāre), s'han afegit, al llarg dels segles, formacions romàniques sorgides dels diferents processos de derivació (*acompanyar*, *agradar*, *amorrar*, *apllenar*⁷, *arregllar*, *aventar*, *desfullar*, *emparellar*, *enfarinar*, *solucionar*, *sopar*, *trucar*) i, fins i tot, altres d'origen no llatí (*tancar*, derivat del cèltic *tanko).

Corresponen a la 2a conjugació tots els verbs amb infinitius acabats en *-er* i *-re*. Hi ha confluït una gran part dels verbs en -ēre de la 3a conjugació llatina i molts altres en -ēre de la 2a llatina, que van ésser atrets analògicament pels primers. Els infinitius acabats en *-er*, que constitueixen una minoria dins de la 2a conjugació, procedeixen de verbs llatins amb arrels acabades en NC, NG, RC, RD, RR, RQ i, sobretot, en SC (veg. Badia, 1981: 332-333; Moll, 2006: 192-193; Pérez Saldanya, 1998: 47-48) com, per exemple, *aparéixer* < apparescēre, *conéixer* < cognōscēre, *convéncer* < convincēre, *córrer* < corrēre, *meréixer* < merescēre, *nàixer* < nascēre, *paréixer* < parescēre, *pèrder*

4. Llevats els infinitius en *-re*, de la 2a conjugació, tots han perdut fonèticament la desinència *-r* pròpia d'aquestes formes verbals, tret comú a tot el català, excepte el valencià (veg. Badia, 1981: 331), i als dialectes aragonesos de la Ribagorça (cf. Arnal, 1998: 338; Saura, 2003: 212). Malgrat això, nosaltres mantindrem l'escriptura d'aquesta desinència per remarcar la naturalesa morfològica de l'infinitiu.

5. El català de Benavarri és de tipus apitxat, per això, les grafies <j>, <g> (davant de /e/ i /i/), <x> (en posició inicial de paraula i interior postconsonàntica) i els dígrafs <tj>, <tg> i <tx> (en qualsevol posició) es corresponen amb el fonema prepalatal africad sord /tʃ/.

6. Una de les singularitats fonètiques pròpies dels parlars ribagorçans, tant catalans com aragonesos, és la palatalització del fonema lateral dins dels grups llatins PL, BL, FL, CL i GL que es converteixen en *pll*, *bll*, *fl*, *cl* i *gll*, respectivament: cf. Arnal (1998: 193-194), Giralt (1998: 30), Haensch (2003: 74-75), Saura (2003: 80-82) Veny (2002: 100).

7. Cf. DCVB, s.v. *aplenar*, on apareix com a mot propi de Benavarri i Tamarit de Llitera.

< perdëre, *pllànyer* < *plangëre*, *tòrcer* < *torquëre*, *vèncer* < *vincëre*. Pertanyen també a aquest grup els verbs *fèr*⁸ i *sèr*, que reben l'accent sobre *-er*, perquè són monosil·làbiques, contràriament al que succeeix amb la resta dels verbs d'aquest grup, ja que l'accent recau sobre el tema verbal i no pas sobre la desinència. A diferència del català normatiu, on encara existeix un petit grapat de verbs de la 2a conjugació llatina que no esdevingueren mai verbs en *-ëre*, com *haver* < *habëre*, *poder* < **põtëre*, o *voler* < **volëre* (veg. Badia, 1981: 332; Moll, 2006: 192; Pérez Saldanya, 1998: 40-42), al parlar de Benavarri podríem dir que només n'hi ha dos: *havèr* i *sèr*. Pel que fa al verb *havèr*, tal com passa en català general, on existeixen dos infinitius diferents procedents del llat. *habëre* (*haver* i *haure*), a la parla de Benavarri n'hi ha també dos: un en *-er* tònic (*havèr*), que només s'usa per a la formació dels temps compostos (*he arribat*, *havia vigut*)⁹, i un altre en *-re* (*habre*), sobre el qual parlarem més endavant. Quant al verb *sèr*, Coromines (DECat III, 713a) afirma que en català és una creació analògica sobre altres formes de la seva conjugació, com el futur i el condicional simples *seré* i *seria*, o el gerundi *sent*, i que es va portar a terme sobre el model de *fer*; igualment assevera que el verb llat. *sedëre* no té res a veure amb l'origen d'aquest infinitiu. Tanmateix, al català de Benavarri existeix un futur *siré* i un condicional *siria*, la qual cosa podria invalidar, dins del nostre parlar, la teoria ara esmentada¹⁰. Tanmateix, d'altres han postulat un origen a partir del llat. (es)sëre (Badia, 1981: 375) o, fins i tot, a partir de *sedëre*, com en castellà¹¹. De tota manera, sigui (es)sëre o *sedëre* el precedent del modern *sèr*, cal remarcar que es tracta d'un verb de la 2a conjugació llatina que no va resultar atret analògicament pels verbs de la 3a.

Els infinitius en *-re* de la 2a conjugació procedeixen de verbs en *-ëre* i *-ëre* de la 2a i 3a conjugacions llatines, respectivament. Dels pri-

8. L'evolució que ha seguit aquest verb ha estat, probablement, la següent: *facëre* > **fáere* > **fai-* > *fèr* (DECat III, 954a).

9. Així, doncs, l'únic cas on trobarem l'infinitiu *havèr* serà en els infinitius compostos: *voleva havèr marxat ahir*.

10. Aquesta formulació només podria ser vàlida si l'analogia s'hagués produït abans del canvi de **seré* > *siré* i de **seria* > *siria*. Pel que fa a la formació del futur i condicional simples, veg. § 7 d'aquest article.

11. La mateixa doble possibilitat estableix Giralt (1998: 170) en relació amb els parlars lliterans. Quant a l'origen del verb castellà, cf. Alvar-Pottier (1983: 224). Segons el nostre parer, un argument que podria afavorir l'ètim *sedëre* és la inexistència al català de Benavarri del verb *seure*, en lloc del qual hi ha el verb *assentar* < *adsedentäre*. Semblaria lògic pensar que, si el llat. *sedëre* s'hagués començat a usar pel llat. *essëre*, aquell no s'hauria emprat pas amb el sentit originari, que hauria assumit el verb *assentar*.

mers podem citar com a exemples *jaure* < *jacēre*, *pqdre* < *pōtēre, *sqldre* < *solēre*, *vęri* < *vidēre*, *vqldre* < *volēre'; i dels segons *culldre* < *colligēre*, *dir* < *dicēre*, *pllqure* < *plovēre*. També s'hi inclouen alguns procedents de la 4a conjugació llatina (verbs en -īre) com *bulldre*¹² < *bullīre* o *vindre* < *venīre*. Pel que fa a la solució *habre* < *habēre*, cal remarcar que, com en altres parlars del mateix domini lingüístic, per expressar existència es combina amb el grup pronominal *n'hi*, el qual es palatalitza en *ny'*: *ny'habre*. En haver-se produït la palatalització *n'hi* > *ny'*, aquest grup s'ha convertit en part inseparable del verb *habre* fins al punt que, dins dels temps analítics, s'enregistren formacions del tipus *ha ny'hagut*, i no pas **ny'ha hagut*, o *va ny'habre* en lloc de **n'hi va habre* (context on mai no s'hauria pogut dur a terme la palatalització). D'altra banda, hem de parlar de l'infinitiu *vęri* 'veure', característic del català ribagorçà, sobre el qual Coromines (DECAT IX, 231a) indica que és una variant del col·loquial *vere* que sorgeix d'una pronúncia descurada de *veure*, encara que també podria explicar-se mitjançant una evolució regular des de *vidēre* > *veere > *vere*, és a dir, la mateixa que es produïa en castellà, però sense l'apòcope (cf. Giralt, 2003-2004: 1301). Sembla clar, com comenta Giralt (1998: 172), que és un verb en *-re* en què s'ha produït el tancament de la darrera vocal, possiblement per una dissimilació (*vere* > *vęri*) que s'ha pogut veure afavorida per l'ús freqüent d'aquest verb amb el pronom adverbial *hi*. D'altra banda, en un article més recent sobre la pastorada de Benavarri, afegeix que es tracta d'una «reminiscència de un rasgo propio del subdialecto catalán *xipella*, donde toda /e/ postónica suena /i/ (Giralt, 2003-2004: 1295)».

Finalment, s'inclouen en la 3a conjugació tots aquells verbs l'infinitiu dels quals finalitza en *-ir*. Principalment formen aquest grup verbs que pertanyien a la 4a conjugació llatina en -īre (*cubrir* < *coopērīre*, *ixir* < *exīre*, *ferir* < *ferīre*, *obrir* < *operīre, *sentir* < *sęntīre*, *vestir* < *vęstīre*), però també altres que procedeixen de la 2a en -ēre (*cumplir* < *complēre*, *llucir* < *lucēre*, *puđir* < *pūtēre*) i de la 3a en -ēre (*cusir*¹³ < *consuēre*, *cullir* < *colligēre*, *freir* < *frigēre*, *fuir* < *fųgę-*

12. Cf. DCVB, s.v. *bulldre*, on apareix com a mot propi de Benavarri i Tamarit de Llitera. Giralt (2005, s.v. *bullir*) comprova que és també una forma estesa per tota la Llitera, excepte Alins i Sant Esteve de Llitera.

13. Al parlar de Benavarri no existeix l'oposició entre el fonema alveolar fricatiu sonor /z/ i el corresponent sord /s/; per això cal advertir que les diferents grafies que existeixen a la llengua normativa per a aquests dos fonemes, i que nosaltres respectarem sistemàticament, correspondran sempre al fonema alveolar fricatiu sord /s/.

re, *ligir* / *lligir* < *legĕre*); igualment existeixen alguns castellanismes com *arrepentir-se*, *concebir*, *conducir*, *recibir* o *percibir*; i algun d'origen no llatí com *cruixir* < fràncic *krostjan* (cf. Badia, 1981: 333; Moll, 2006: 191-192; Pérez Saldanya, 1998: 49-51).

2. EL GERUNDI

La desinència de gerundi que presenta la parla de Benavarri és la mateixa que hi ha en català, és a dir, *-nt*, procedent de la llatina *-ndō* i pronunciada [n]¹⁴. Aquesta desinència s'articula darrere de la vocal temàtica de cada conjugació i per això hi ha, tant a Benavarri com a la resta dels parlars catalans¹⁵, tres terminacions diferents, una per a cadascuna de les conjugacions: *-ant* (*apllenant*, *dixant*, *sacant*, *tançant*), *-ent* (*beuent*, *coneixent*, *corrent*, *prenent*) i *-int* (*ixint*, *ligint*, *obrint*, *sentint*).

Existeix un petit grup de verbs en *-re* el gerundi dels quals canvia la vocal temàtica per la pròpia de la 3a conjugació, és a dir, formen gerundis en *-int*. Aquests verbs són *bulldre*, *culldre*, *dir*, *fuire*, *escriure*, *riure*, *tindre* (i els seus composts) i *vindre* (i els seus composts)¹⁶; en català estàndard, tanmateix, aquest fenomen només afecta dos verbs: *escriure* → *escrivint* i *viure* → *vivint* (Badia, 1994: 576). Badia (1981: 351) comenta, a propòsit d'aquest fet, que «dialectalment apareixen interferències, especialment perquè en diverses parles hi ha verbs que en rigor pertanyen a la classe IV, però amb l'infinitiu de la II o III, i per això semblen verbs que irregularment prenen *-int*». Aquesta explicació només pot ésser vàlida per a *bulldre*, *culldre* i *fuire*, i per això ens sembla més adequada la solució donada per Giralt (1998: 176-177) en relació als parlars lliterans, segons la qual «debemos pensar en un proceso analógico, de forma que se modifica el timbre de esta vocal en función del que poseen las dos primeras personas del plural del presente de indicativo» (veg. nota 18 del nostre treball). Així, doncs, al català de Benavarri es produeix el següent

14. Excepte la major part del valencià, el mallorquí i el menorquí, on es pronuncia encara [nt] (veg. Moll, 2006: 194).

15. Cf. Badia (1981: 351), Moll (2006: 193-194) i Pérez Saldanya (1998: 194), pel que fa al català general. Quant a l'extensió d'aquest tret en territori aragonès, fora del domini lingüístic català, cf. Arnal (1998: 338-339), Saura (2003: 224).

16. El mateix succeeix als parlars lliterans d'Açanui, Calassanç, Sant Esteve, Peralta i Gavasa (Giralt, 1998: 176).

procediment: *bullim, bulliu* → *bullint*; *cullim, culliu* → *cullint*; *diuim, diuiu* → *diuint*¹⁷; *escruiim, escruiiu* → *escruiint*; *fuim, fuü* → *fuint*; *riuim, riuü* → *riuint*; *tinim, tiniu* → *tinint*; *vinim, viniu* → *vinint*; *viuim, viuiu* → *viuint*.

Quant al lexema, els gerundis de les tres conjugacions es formen a Benavarri igual que en català estàndard¹⁸, és a dir, a partir de llurs temes de present: *apllenam, apllenau* → *apllenant*; *beuem, beueu* → *beuent*; *naixem, naixeu* → *naixent*; *cabem, cabeu* → *cabent*; *dormim, dormiu* → *dormint*. Com a excepció a aquest procediment, hem d'esmentar el cas particular de *vèrint*, gerundi del verb *veri*. La seva peculiaritat rau en el fet d'haver-se creat sobre el mateix infinitiu i no pas sobre el tema de present. Per explicar-lo, considerem que s'ha de pensar en una analogia amb els gerundis dels verbs *dir, fer* i *ser*, de manera que, si a uns infinitius *dir, fer* i *ser* els corresponen uns gerundis *dint, fent* i *sent* (entesos probablement com a *di-nt, fe-nt* i *se-nt*, és a dir, com a formes sense vocal temàtica que afegeixen a l'infinitiu directament la desinència de gerundi *-nt*¹⁹), a un infinitiu *veri* li correspon un gerundi *vèrint* (*vèri-nt*), el qual manté l'accentuació en la síl·laba radical, pròpia de l'infinitiu sobre el qual s'ha constituït, i no pas en la síl·laba desinencial, com és general en la resta dels gerundis²⁰.

3. EL PARTICIPI

Com en català general, a la parla de Benavarri hi ha tres terminacions diferents de participis febles, una per cadascuna de les conjugacions: *-ātũm* > *-at* (1a conj.) → *apllenat, -ats, -ada, -adas*; *-ũtũm*

17. Existeix també al parlar de Benavarri la variant *dint*, creada, com assenyala Giralt (2003-2004: 1301), sobre el vocalisme de l'infinitiu. Creiem que aquesta formació és paral·lela a les de *fent* i *sent*.

18. Com afirma Badia (1994: 575), el gerundi «té gran afinitat amb les pers. 4 i 5 del pres. ind.: la vocal radical esdevé àtona i comparteixen el tema verbal», afinitat que ja hem pogut comprovar en parlar dels gerundis en general, i dels de la 2a conjugació en *-re* que posseeixen la terminació *-int* en particular.

19. La naturalesa tancada de la vocal temàtica de la 2a conjugació contrasta amb l'obertura de *fent* i *sent*, la qual cosa provaria que avui, en el català de Benavarri, són gerundis *atemàtics*.

20. A parer nostre, la teoria de la formació atemàtica d'aquests gerundis des de l'infinitiu, i no pas des del tema de present, és l'única que pot explicar per què l'accent de *vèrint*, que és l'únic gerundi pla en tot el parlar de Benavarri, no recau sobre la darrera síl·laba. És veritat que *dint, fent* i *sent* són formes agudes, però ho són perquè mantenen l'accentuació dels infinitius monosil·làbics sobre els quals s'han creat. Una desinència exclusivament consonàntica (*-nt*) no pot portar accent tònic i, com que en aquestes formacions no hi ha vocal temàtica, que és la receptora de l'accent, és per això que aquests quatre gerundis, que hem denominat *atemàtics*, conserven l'accentuació de llurs infinitius.

> *-ut* (2a conj.) → *begut*, *-uts*, *-uda*, *-udas*; *-ītūm* > *-it* (3a conj.) → *partit*, *-its*, *-ida*, *-idas* (veg. Badia, 1981: 364-365; Moll, 2006: 194; Pérez Saldanya, 1998: 248-251). Pel que fa al lexema, aquest es correspon, generalment, amb el tema de present en totes tres conjugacions, raó per la qual els verbs de la 2a que posseeixen un augment velar en la persona 1 del present d'indicatiu i en les del present de subjuntiu, el tenen també al participi. Esmentem a continuació alguns exemples: *anam*, *anau* → *anat*; *tancam*, *tancau* → *tancat*; *bec*, *bega* → *begut*; *cabem*, *cabeu* → *cabut*; *conec*, *conega* → *conegut*; *partim*, *partiu* → *partit*.

Al costat d'aquests participis febles o regulars, encara es troben en català vestigis dels participis forts llatins, els quals es repartien, majoritàriament, en dos grups: en *-sūm* i en *-tūm* (cf. Badia, 1981: 365-366; Moll, 2006: 194-195; Pérez Saldanya, 1998: 251-258). Al català de Benavarrí existeixen els següents: *cqure* → *cōctūm* > *cuit*; *cubrir* → *coopērtūm* > *cubert*; *encendre* → *incēnsūm* > *encés*; *escriure* → *scrīptūm* > *escrit*; *dir* → *dictūm* > *dit*; *fer* → *factūm* > *feit*; *fondre* → *fūsūm* > *fos*; *obrir* → *opērtūm > *obert*; *pendre* → *prēnsūm* > *pres*; *pondre* → *pōsitūm* > *pqst*; *veri* → *vīstūm > *vist*²¹.

En alguns casos hem atestat també participis febles que conviuen amb les formes ara citades i gaudeixen de la mateixa vitalitat. Estem parlant, concretament, dels verbs *cubrir*, *pendre* i *pondre*, que, al costat dels participis forts esmentats, tenen els febles *cubrit*, *prengut* i *pongut*. Un cas diferent és el de les parelles *torçut* / *tqrt* (< *tōrtūm*) i *freït* / *frit* (< *frīctūm*), ja que les primeres construccions, de naturalesa feble, funcionen com a participis i les segones, antics participis forts llatins, han quedat relegades a simples adjectius. Així, doncs, les primeres pertanyen a contextos com *Maria s'ha torçut el peü* o *ia he freït las patatas*, i les segones a d'altres com *Maria tine el peü tqrt* o *hai minjat patatas fritas*.

21. Tant *pqst* com *vist* relaxen, sovint, la seva articulació i arriben a pronunciar-se sense la consonant dental.

4. EL PRESENT

4.1. *Present d'indicatiu*

L'expressió morfològica de la persona 1²² del present d'indicatiu, per causa de la varietat dialectal que posseeix, és un dels aspectes més interessants de la morfologia històrica catalana i, per això, n'ha estat, possiblement, un del més estudiats. En el català de Benavarri, tots els verbs de la 1a (*aplleno, estúdio, canto, saco, tanco*) i la 3a conjugacions (*dqrmō, cusso, ixco, minto, qbro, tusso*) prenen com a desinència -o, la qual és d'origen secundari i no deriva de la llatina -ō (*cantō, dormiō*), car l'evolució fonètica la feu desaparèixer, com podem constatar en català antic i en balear i alguerès moderns (*jo cant, jo entr, jo umpl*). Posteriorment, en català peninsular es generalitzà la desinència -e a partir de l'extensió de la vocal de suport que apareixia en verbs com *entr > entre, ompl > omple*. Aquest estadi es manté encara en valencià (*jo cante, jo entre, jo omple*), però es modificà en els altres dialectes, per tal de diferenciar-se de la persona 3; en rossellonès diuen *canti*, i en cat. oriental i cat. nord-occidental es diu *canto* (amb [u] i [o] respectivament)²³. En la 2a conjugació, tots els verbs en -er presenten també la desinència -o, com, per exemple, *creixco, mereixco, pareixco, perdo, venço*²⁴. La majoria dels verbs en -re formen aquesta persona, com el català estàndard, amb desinència ø: *bec, encenc, prenc, tinc, vinc, venc*²⁵. Tanmateix, els verbs amb arrels acabades en consonant lateral, és a dir, els verbs en -ldre i -lldre, prenen la desinència -o, com podem veure en *bullgo, cullgo, mqlgo, sqlgo* i *valgo*, excepte *vqldre → vui / vuic*, solució etimològica que ha desenvolupat el mateix procés que *fai / faic* i *vai / vaic*.

En la persona 2, la 1a conjugació presenta la desinència -as (*apllenas, cantas, estúdias, sacas, tancas*) i els verbs de la 2a (llevats els verbs en -re) i 3a conjugacions mostren la desinència -es, com podem veure en *corres, creixes, pareixes, perdes, torces* (2a

22. Els morfemes verbals que indiquen la persona que realitza l'acció del verb, els quals apareixen juntament amb els morfemes temporals en tots els temps verbals, són els mateixos que en català estàndard (cf. Badia, 1994: 551-553): -o / -ø (1), -s (2), -ø (3), -m (4), -u [ɹ] (5), -n (6).

23. Veg. Badia (1981: 344), Moll (2006: 196-197) i Pérez Saldanya (1998: 127).

24. Com a excepció podem esmentar el cas de *conéixer*, que fa, com el cat. estàndard, *conec*, és a dir, amb desinència -ø. De vegades, es pot arribar a sentir *parec* en lloc de *pareixco*, però és poc habitual.

25. Però el verb *cabre* presenta la forma castellana *quepo*.

conj.) i *cusses, dɔrmes, ɔbres, partes, tusses* (3a conj.). Els verbs en *-re* de la 2a conjugació, com en català general, usen la desinència *-s* (*beus, bulls, caps, caus, mɔls, tins, vals, vens, vins*). Aquesta particular distribució de les desinències de la persona 2 coincideix amb la dels parlars d'Espés i Bonansa a l'Alta Ribagorça (cf. Haench, 2003: 123-157); als d'Aler, Torres del Bisbe i Jusseu a la Baixa Ribagorça (veg. Quintana, 1993: 298-299), i als d'Açanui, Calassanç, Sant Esteve, Peralta i Gavasa a la Llitera (cf. Giralt, 1998: 190). Quant a l'origen de les desinències de la 2a i 3a conjugacions, Badia (1981: 345-346) i Moll (2006: 198) expliquen que les terminacions llatines *-ēs, -īs* esdevingueren *-s*, testimoni de la qual cosa és, una altra vegada, el balear (*fuigs, creixs, corrs*). En els altres dialectes, quan l'arrel verbal acabava en sibilant o vibrant *-s*, es reforçà afegeint entre l'arrel i la desinència una vocal de timbre /e/, de manera que aparegueren *fuges, creixes, corres*. Si apliquem a la història del parlar de Benavarrí aquesta teoria, sens dubte, molt adient per a explicar l'evolució del català comú, cal pensar que, des d'aquestes formes, el nou al·lomorf *-es* s'estengué als verbs en *-er* (no incoatiu) de la 2a conjugació i a tota la 3a. Tanmateix, per tal d'explicar d'una manera més senzilla la realitat lingüística local, jutgem més adient pensar que en aquesta persona, tal com veurem en les persones 4, 5 i 6, es reflecteix una solució etimològica amb una evolució fonètica de la vocal temàtica paral·lela a la de l'aragonès (i també a la del castellà).

Per a la persona 3, la desinència de la 1a conjugació és *-a*: *aplle-na, estúdia, porta, saca*. Els incoatiu en *-ixer* i els verbs en *-re* de la 2a conjugació formen la persona 3 amb desinència $\emptyset$: *beu, cal, creix, creu, jau, mereix, pllqu*. Fins aquí, el parlar de Benavarrí coincideix completament amb el català estàndard, però se n'allunya en el cas dels verbs en *-er* no incoatiu i dels verbs de la 3a conjugació, perquè, si el català té desinència $\emptyset$ (veg. Badia, 1981: 346; Moll, 2006: 198) de forma gairebé general (cf. *córrer, obrir, omplir*), el de Benavarrí presenta, en tots els casos, la desinència *-e*: *corre, pèrde, torce, vence*, etc. (2a conj.) i *cusse, dɔrme, escupe, minte, parte*, etc. (3a conj.)²⁶. Aquesta desinència té el mateix origen que la de la persona 2, és a dir, pot tractar-se d'una extensió analògica des dels verbs en

26. Dins de l'Aragó catalanoparlant aquests models es troben a les mateixes localitats ribagorçanes i lliteranes que hem esmentat en parlar de la persona 2 (cf. Haench, 2003: 123-157; Quintana, 1993: 298-299; Giralt, 1998: 191).

-er amb arrels acabades en sibilant o vibrant, o pot ser, més probablement, una evolució paral·lela a l'aragonès i al castellà.

Les persones 4 i 5 tenen les desinències -am / -au en la 1a conjugació (*apllenam / apllenau, estudiam / estudiau, cantam / cantau, sacam / sacau, tancam / tancau*); la 2a conjugació presenta en general -em / -eu (*beuem / beueu, correm / correu, couem / coueu, mereixem / mereixeu, ofreixem / ofreixeu, torcem / torceu*), excepte alguns verbs que comentarem més endavant; i les desinències de la 3a conjugació són -im / -iu (*cussim / cussiu, dormim / dormiu, ixim / ixiu, mentim / mentiu, obrim / obriu, tussim / tussiu*). Aquesta distribució de -am / -au, -em / -eu, -im / -iu és la solució etimològica que es donava en català antic, però només conservada avui en balear i en alguns parlars continentals, sobretot nord-occidentals (veg. Badia, 1981: 346 i Moll, 2006: 198-199). Com acabem de dir, no tots els verbs de la 2a conjugació formen les persones 4 i 5 amb -em / -eu, sinó que n'hi ha un petit grup que presenta les desinències pròpies de la 3a conjugació, és a dir, -im / -iu. Aquests verbs, sobre els quals ja hem parlat en el paràgraf relatiu a les desinències de gerundi (§ 2), són *bulldre, culldre, dir, escriure, fuire, riure, tindre* (i els seus compostos), *vindre* (i els seus compostos), i *viure*, que fan, respectivament, *bullim / bulliu, cullim / culliu, diuim / diuiu*²⁷, *escriuim / escriuiu, fuim / fuiu, riuim / riuuu, tinim / tiniu, vinim / viniu* i *viuim / viuiu*. Allí hem explicat que els gerundis són en -int per analogia amb les persones 4 i 5 del pres. ind., però ara cal demanar-nos perquè al present hi ha -im / -iu i no pas -em / -eu. Els casos *bullim / bulliu, cullim / culliu* i *fuim / fuiu* són explicables per la mescla de paradigmes de la 2a (*bulldre, culldre* i *fuire*) i la 3a conjugació (*bullir, cullir* i *fuir*) en un de sol; els altres casos caldria explicar-los per analogia amb les formes de la 3a conjugació, analogia que hauria estat afavorida o, fins i tot, provocada, per l'existència d'una /i/ en l'arrel verbal, que, a més, és tònica a l'infinitiu (*dir, escriure, riure, tindre, vindre* i *viure*).

En la persona 6 existeix la mateixa distribució que hi ha en aragonès i en castellà, és a dir, -an per a la 1a conjugació (*apllénan, estú-dian, càntan, sàcan, tàncan*), i -en per a la 2a (*beuen, corren, couen, mereixen, ofreixen, torcen*) i la 3a (*cussen, dqrmen, ixen, minten*,

27. Badia (1947: 81) també va recollir *diuim*, però en els mapes 643 i 644 de l'ALC apareixen les formes *diuem* i *diu*. Si a aquestes dades afegim les dues formacions de gerundi (*diuint* i *dint*), podem pensar que la generalització de *diuim* i *diuiu*, les úniques que hem recollit en les nostres enquestes, ha estat relativament recent.

qbren, tussen). Aquest panorama, que es repeteix novament en els parlars esmentats en relació amb la persona 2 (cf. Haench, 2003: 123-157; Quintana, 1993: 298-299; Giralt, 1998: 194), divergeix del català comú, on les tres conjugacions presenten *-en* (*canten, beuen, dormen*), que procedeix de la confusió de les desinències del llatí vulgar de la Península Ibèrica *-ant* i *-ent* (veg. Badia, 1981: 347). En el cas de Benavarri, a la vista de les evolucions de les persones 2, 3, 4 i 5, sembla clar que s'ha mantingut la diferenciació entre les llatines *-ant, -ent* > *-an, -en*, com passa també en aragonès i castellà.

4.2. Present de subjuntiu

En el català de Benavarri, el present de subjuntiu dels verbs de la 1a conjugació conté, en totes les persones, la característica modal *-e-* (*cante, cantes, cante, cantem, canteu, canten*), mentre el dels verbs de la 2a i la 3a presenta *-a-* (2a conj. → *perda, pèrdas, pèrda, perdau, perdau, pèrdan*; 3a conj. → *dorma, dormas, dorma, dormam, dormau, dòrman*). Aquesta disposició es dona també als parlars ribagorçans d'Espés, Aler, Torres del Bisbe i Jusseu, i als lliterans d'Açanui, Calassanç, Sant Esteve²⁸, Peralta i Gavasa (cf. Haench, 2003: 123-157; Quintana, 1993: 298-299; Giralt, 1998: 194-196), però és diferent de la dels altres dialectes catalans, ja sigui per l'ús de distintes marques modals (*-i-*, *-o-*, *-ia-*, *-ig-*) o per la distribució diferent de *-e-* i *-a-*²⁹. Tal com hem postulat per al present d'indicatiu, considerem que el present de subjuntiu de la parla de Benavarri s'ha d'explicar com una evolució des dels models llatins (*cantēm, cantēs; perdām, perdās; dormīām, dormīās*) paral·lela a les produïdes en aragonès i castellà, i que no genera cap confusió entre les formes d'indicatiu i subjuntiu, perquè es mantenen diferenciades en totes les persones.

28. La persona 5 del present de subjuntiu a les parles d'Aler, Torres del Bisbe, Jusseu, Açanui, Calassanç i Sant Esteve presenta l'evolució aragonesa del llat. *-tis > -ç*: *llaveç, balleteç* (1a conj.), *cregaç, corgaç* (2a conj.) i *dormaç, sintaç* (3a conj.); malgrat això, els morfemes modals són els mateixos que a Benavarri: *-e-/a-*.

29. Per a una descripció general dels diferents tipus de present de subjuntiu en tot el català, veg. Gulsoy (1993: 377-419) i Pérez Saldanya (1998: 147-168).

4.3. Tipus de present

4.3.1. Presents amb vocal temàtica Ę i Ǿ

El parlar de Benavarri, com el català comú, manté sense diftongar les vocals breus tòniques llatines Ę i Ǿ, a diferència de l'evolució que van experimentar en les llengües aragonesa i castellana. Com en català estàndard (cf. Badia, 1981: 131; Moll, 2006: 72), l'evolució general d'Ę en el dialecte de Benavarri és /e/: intëndĕre > *entendre* → *entenc, entenga*; incëndĕre > *encendre* → *encenc, encenga*; prehĕndĕre > *pendre* → *prenc, prenga*; vĕndĕre > *vendre* → *venc, venga*. Davant, però, de /r/ s'obre en /e/: pĕrdĕre > *pèrder* → *pĕrdo, pĕrda*. D'altra banda, hi ha també alguns verbs on la vocal s'ha tancat en /i/ per influència d'una iod (veg. Badia, 1981: 134-136; Moll, 2006: 72-73): consĕquĕre > *conseguir* → *consigo, consiga*; lĕgĕre > *lligir*³⁰ → *llijo, llija*; mĕntĭre > *mentir* → *mino, minta*; sĕntĭre > *sentir* → *sinto, sinta*; tĕnĕre > *tindre* → *tinc, tinga*; vĕnĭre > *vindre* → *vinc, vinga*³¹.

La vocal Ǿ esdevingué, generalment, /o/ en català (cf. Badia, 1981: 145 i Moll, 2006: 85), tractament que també observem en el dialecte de Benavarri: cǽquĕre > *cǽure* → *cǽic, cǽiga*; dǽrmĭre > *dormir* → *dǽrmo, dǽrma*; mǽlĕre > *mǽldre* → *mǽlgo, mǽlga*; mǽrĭre > *morir* → *mǽro, mǽra*; mǽvĕre > *mǽure* → *mǽc, mǽga*. Tanmateix, davant de nasal hi ha /o/: fǽndĕre > *fondre* → *fonc, fonga*; pǽnĕre > *pondre* → *ponc, ponga*.

4.3.2. Presents amb increment velar

En el català de Benavarri, com en la varietat estàndard, la gran majoria dels verbs de la 2a conjugació té una consonant velar en la

30. Al costat de *lligir*, també és habitual sentir a la parla una variant amb dissimilació de la primera palatal: *lligir* > *ligir*, els presents del qual són: ind. → *lijo, liges, lige, ligim, ligiu, ligen* i subj. → *lija, lijas, lija, lijam, lijau, lijau*.

31. Sobre aquests verbs cal fer una petita apreciació relativa a les persones 4 i 5. En aquests casos, la vocal temàtica àtona manté el vocalisme de l'infinitiu corresponent i, per això, els verbs amb /e/ a l'infinitiu (*conseguir, mentir, sentir*) la mantenen inalterable (*conseguim / conseguiu; mentim / mentiu; sentim / sentiú*), mentre que els que porten /i/ (*lligir, tindre, vindre*) la canvien analògicament a /i/ (*lligim / lligiu; tinim / tiniu; vinim / viniu*). Cal dir en relació a *tindre* i *vindre* que, al costat de les formes amb vocalisme /i/ (*tinim / tiniu* i *vinim / viniu*), existeixen d'altres amb vocalisme /e/ (*tenim / teniu* i *venim / veniu*). Aquestes últimes, com ens van confirmar les nostres informants, són d'ús més restringit i, possiblement, fruit de la influència de formes com *conseguim, mentim* i *sentim*. Pel que fa al verb *lligir / ligir*, només existeixen *lligim / lligiu, ligim / ligiu*.

persona 1 del present d'indicatiu i en les de subjuntiu³². Quant a l'indicatiu, presenten una velar sorda /k/ els verbs en *-ndre* i *-üre* (*beure* → *bec*; *caure* → *caic*; *entendre* → *entenc*; *pendre* → *prenc*; *riure* → *ric*), mentre que els verbs en *-ldre*, en *-lldre* i, sovint, el verb *córrer*, tots amb desinència *-o*, mostren la velar sonora /g/ (*bulldre* → *bullgo*; *córrer* → *corgo* / *corro*; *soldre* → *sqlgo*; *valdre* → *valgo*). Pel que fa al subjuntiu, en tots els verbs apareix la velar sonora /g/, ja que sempre es troba en posició prevocàlica (*beure* → *bega*; *bulldre* → *bullga*; *caure* → *caiga*; *córrer* → *corga*; *entendre* → *entenga*; *pendre* → *prenga*; *riure* → *riga*; *soldre* → *sqlga*; *valdre* → *valga*).

4.3.3. Presents incoatius d'origen llatí

Molts verbs de la 2a conjugació en *-er* deriven dels coneguts com a incoatius llatins, que s'havien format amb el sufix *-scēre*. Pel que fa al present d'indicatiu, totes les persones ofereixen un resultat etimològic, excepte la persona 1, que hauria d'haver acabat en *-sco* (*crēs-cō* > *cresco). Per analogia amb la resta del paradigma, que té un resultat *-ix-* (*creixes*, *creix*, *creixem*, *creixeu*, *creixen*), la forma esperada per evolució fonètica fou canviada per *creixco*. Aquest mateix canvi s'estengué a tot el present de subjuntiu, on s'enregistra *creixca*, en lloc de les etimològiques del tipus **cresca*³³. Podem observar aquesta solució en altres verbs com *meréixer* (ind. → *mereixco*, *mereixes*, *mereix*, *mereixem*, *mereixeu*, *mereixen*; subj. → *mereixca*, *mereixcas*, *mereixca*, *mereixcam*, *mereixcau*, *meréixcan*) i *nàixer* (ind. → *naixco*, *naixes*, *naix*, *naixem*, *naixeu*, *naixen*; subj. → *naixca*, *naixcas*, *naixca*, *naixcam*, *naixcau*, *nàixcan*). Tanmateix, en el verb *conéixer*, no es va produir l'esmentada analogia amb la resta del present d'indicatiu, sinó que apareix l'element velar de la majoria dels verbs en *-re* (ind. → *conec*, *coneixes*, *coneix*, *coneixem*, *coneixeu*, *coneixen*). Així mateix, tot el present de subjuntiu és velaritzat, seguint la persona 1 del present d'indicatiu, i no pas amb l'infix incoatiu (subj. → *conega*, *conegas*, *conega*, *conegam*, *conegau*, *conegan*).

32. Cf. Badia (1981: 337-340) i Moll (2006: 197-198); de fet, tots els verbs en *-re*, excepte *cabre* i *sabre* (veg. § 4.3.5.b), tenen formes velaritzades.

33. Analogia semblant es dona en els parlars lliterans d'Açanui, el Campell, Baells, Valldeu, Calassanç, Camporrells, Estopanyà, Natxà i Sant Esteve (cf. Giral, 1998: 212-214).

4.3.4. *Presents incoatius d'origen no llatí*

En català general, la majoria dels verbs de la 3a conjugació va adoptar, en època romànica, formes incoatives en *-esc-* per analogia amb els verbs llatins d'aquest tipus. A diferència dels incoatius llatins, aquest increment s'estengué a les persones 1, 2, 3 i 6 del present d'indicatiu i al present de subjuntiu (veg. Moll, 2006: 219-220). En el parlar de Benavarri, però, aquestes formacions han desaparegut totalment i la majoria dels verbs de la 3a conjugació segueixen el model del verb *dormir* (*partir*: ind. → *parto, partes...*; subj. → *parta, partas...*).

No obstant això, encara sobreviuen, com a testimonis d'una fase lingüística anterior, dos verbs amb conjugació incoativa d'origen romànic: *encongir-se* (ind. → *m'encongic, t'encongisses, s'encongís, mos enconгим, tos encongiu, s'encongissen*; subj. → *m'encongisca, t'encongiscas, s'encongisca, mos encongiscam, tos encongiscau, s'encongísca*) i *patir* (ind. → *patixco, patixes, patix, patim, patiu, patixen*; subj. → *patixca, patixcas, patixca, patixcam, patixcau, patíxcan*). L'exemple de *patir*³⁴ ens mostra la solució etimològica d'aquests nous incoatius romànics, que, en el dialecte de Benavarri, suposen un increment *-isc-*, propi del català occidental (cf. Moll, 2006: 221). En el verb *encongir-se*, però, s'han produït algunes modificacions posteriors, ja que la primera persona del pres. ind. ha canviat, analògicament, la terminació incoativa per una velar provinent dels verbs velaritzats de la 2a conjugació, la qual, però, no s'ha estès al subjuntiu. Pel que fa al canvi *-ix-* > *-is-*, que afecta a la resta de les persones de l'indicatiu i del subjuntiu, sembla clar que s'ha produït per dissimilació de les palatals: **t'encongixes* > *t'encongisses*; **m'encongixca* > *m'encongisca* (cf. *llegir* > *legir*).

Dins d'aquest grup hi ha adaptacions de verbs castellans com, per exemple, *conducir* (ind. → *conduco, conduces, conduce, conducim, conduciu, conducen*; subj. → *conduzca, conduzcas, conduzca, conduzcam, conduzcau, condúscan*) i *llucir* (ind. → *llusco, lluces, lluce, llucim, lluciu, llucen*; subj. → *llusca, lluscas, llusca, lluscam, lluscau, llúscan*), la conjugació dels quals reflecteix fidelment les solucions castellanes pròpies d'aquest tipus de verbs. L'única divergència

34. Al costat de *patir*, s'usa també, i potser més, el verb *sufrir*: pres. ind. → *sufro, sufres, sufre, sufrim, sufriu, sufren*; pres. subj. → *sufra, sufras, sufra, sufram, sufrau, súfran*.

entre el model castellà i el de Benavarri rau en l'adaptació de la fricativa interdental sorda castellana /θ/, inexistent en la fonètica catalana local.

De manera separada hem de considerar el present del verb *ixir* < exĭre: ind. → *ixco*, *ixes*, *ix*, *ixim*, *ixiu*, *ixen*; subj. → *ixca*, *ixcas*, *ixca*, *ixcam*, *ixcau*, *íxcán*. Segons Moll (2006: 211), en lloc de les clàssiques exĕō i exĕāt, aparegueren, en la parla llatina popular, per a la persona 1 del present d'indicatiu i per al present de subjuntiu, les incoatives *esco i *esca (cf. it. *esco* i *esca*, del verb *uscire* 'eixir' < exĭre), mentre les altres cinc persones del present d'indicatiu mantenen resultats etimològics. La coincidència fonètica d'aquest verb amb els altres verbs incoatius (*ixes* / *patixes*; *ix* / *patix*; *ixen* / *patixen*) explica les formacions analògiques *ixco* e *ixca*, en lloc de les etimològiques *isco, *isca.

4.3.5. Presents irregulars

a) *El verb anar*

A la parla de Benavarri els paradigmes de present d'*anar*, usat com a verb de moviment, són els següents: ind. → *vaic* / *vai*, *vas*, *va*, *anam*, *anau*, *van*; subj. → *vaiga*, *vaigas*, *vaiga*, *vaigam*, *vaigau*, *vàigan*. Una de les particularitats d'aquest verb és la seva formació a partir de dos verbs llatins diferents: *ambulāre*³⁵ i *vadĕre*. Tot el present es fa amb *vadĕre*, excepte les persones 4 y 5 del present d'indicatiu que pertanyen a *ambulāre*. Pel que fa a la persona 1 del present d'indicatiu, a la etimològica *vadio > *vai*, hom ha afegit analògicament l'increment velar (*vaic*) existent en molts dels verbs en *-re*, el qual s'ha estès també al present de subjuntiu. *Vaic* es generalitzà davant de vocal i sembla que ha esdevingut la principal en la consciència lingüística dels parlants. Altrament, l'etimològica *vai* es manté sense velaritzar davant de consonant.

El verb *anar*, usat com a auxiliar en la formació del passat perifràstic, presenta el següent paradigma: *vaic* / *vai*, *vas*, *va*, *vam*, *vau*,

35. Badia (1981: 376) i Moll (2006: 224) defensen una etimologia *ambitāre* > *andāre. Coromines (DECat I, 294a), però, pensa més aviat en una derivació des d'*ambulāre* > *amlāre > *amnāre*. D'altra banda, Rohlfs (1968: 278), en parlar de l'origen de l'it. *andare*, l'explica amb la següent seqüència derivativa: *ambulāre* > *amlāre > *amnāre* > *annāre* > *andare*; per confirmar aquesta hipòtesi, cita una inscripció del segle VI trobada a Cartago, on es pot llegir «ad magistru non amnavit».

van. Fem notar que *vaic* s'usa, com hem comentat, davant de vocal (*vaic anar, vaic escriure, vaic ixir*), mentre que davant de consonant apareix *vai* (*vai nàixer, vai tancar, vai veri*)³⁶; d'altra banda, per analogia amb la resta de les persones, procés que va produir-se a tots els parlars menys al de la ciutat sarda de l'Alguer (veg. Badia, 1981: 371), les persones 4 i 5 fan, respectivament, *vam* i *vau*, i no *anam* i *anau*, formes usades quan el verb *anar* és un verb de moviment.

b) *Els verbs cabre i sabre*

En el dialecte de Benavarri *cabre* i *sabre* no posseeixen l'increment velar de la resta dels verbs en *-re*: *cabre* → *quepo, caps, cap, cabem, cabeu, caben* (ind.); *quepa, quepas, quepa, quepam, quepau, quépan* (subj.); *sabre* → *sé, sas, sap, sabem, sabeu, saben* (ind.); *sepa, sepas, sepa, sepam, sepau, sépan* (subj.). En la persona 2 del pres. ind. *sas*, a diferència de *caps*, el grup *-ps* se simplifica eliminant la bilabial sorda: *saps* > *sas*. El mateix comportament vacil·lant té el grup *-ls*, que es redueix en *vqls* > *vqs* (*vqldre*), però no en *mqls* (*mqldre*).

c) *El verb estar*

Les formes de present del verb *estar* a Benavarri són: ind. → *estic, estàs, està, estam, estau, estan*; subj. → *estiga, estigas, estiga, estigam, estigau, estígan*. El punt més destacat d'aquest verb de la 1a conjugació és el fet d'haver estès analògicament a l'antic present de subjuntiu *estia* (< *stia) la velar etimològica de l'imperfet de subjuntiu *estiguessa*, la qual va passar també a la persona 1 del pres. ind. *estic* (cf. Badia, 1981: 338).

d) *El verb fèr*

Els paradigmes de present del verb *fèr* a Benavarri són: ind. → *faic / fai, fas, fa, fem, feu, fan*; subj. → *faiga, faigas, faiga, faigam, faigau, fàigan*. La persona 1 del present d'indicatiu deriva del llat. *faciō*, mitjançant una solució popular sonoritzada *fagio, la qual esde-

36. Tanmateix, en una pronúncia molt acurada, podem sentir *vaic jaure* i, a l'inrevés, en una pronúncia menys acurada, *vai obrir*.

vé, finalment, *fai* (veg. Badia, 1981: 223); posteriorment, ha estat caracteritzada amb l'increment velar dels verbs en *-re* (*faic*)³⁷. La resta del paradigma d'indicatiu (*fas, fa, fem, feu* i *fan*) són formes sincopades paral·leles a les del català general i l'aragonès. El present de subjuntiu s'ha creat analògicament sobre l'evolució de la persona 1 d'aquest temps *faciām > *fagiam > faiga*, tal com va passar a les localitats lliteranes de Peralta i Gavasa (cf. Giralt, 1998: 227).

e) *Els verbs haver i habre*

El verb *haver* és l'usat, a la parla de Benavarrí, com a auxiliar en la constitució dels temps compostos: ind. → *he / hai, has, ha, hem, heu, han*; subj. → *haiga, haigas, haiga, haigam, haigau, hàigan*. Quant a la persona 1 del present d'indicatiu hem d'indicar que, tant la variant més antiga *hai* (< *hayo < habēō) com la més moderna *he* (< *hai*), tenen una gran vitalitat i són emprades indistintament pels parlants³⁸. Sobre les persones 4 i 5, Badia (1947: 86) va atestar a Benavarrí *hem / ham* i *hau*, però nosaltres només hem recollit les que tenen vocalisme /e/, és a dir, *hem* i *heu*, que coincideixen amb el català estàndard. Pel que fa al present de subjuntiu, aquestes formes velaritzades són un fet comú en els parlars populars dels tres dominis lingüístics (català, aragonès i castellà) existents a l'Aragó³⁹.

Per expressar l'existència, com ja hem comentat abans, s'empra el verb *habre* en combinació amb l'element pronominal *ny'*. En el present, les formes d'*habre* són les mateixes que les d'*haver*, excepte en el cas de la variant *ny'hai*, en què es palesa la influència castellana (cf. cast. *hay*). Es tracta d'un verb impersonal i, per això, només consignem la persona 3: ind. → *ny'ha / ny'hai*; subj. → *ny'haiga*.

f) *El verb sçr*

El verb *sçr* a Benavarrí posseeix aquesta flexió: ind. → *sic, és, é, som, sou, són*; subj. → *siga, sigas, siga, sigam, sigau, sígan*. En la persona 1 del present d'indicatiu el català comú usa la velaritzada

37. La distribució de *faic / fai* és la mateixa que *vaic / vai* (veg. § 4.3.5.a.).

38. Badia (1947: 86) va anotar també la forma *hi*, que nosaltres no hem enregistrat al llarg de les nostres enquestes.

39. Cf. Alvar-Pottier (1983: 222), Arnal (1998: 386), Badia (1949: 89), Giralt (1998: 229), Haensch (2003: 123), Mott (1989: 83), Quintana (1993: 300), Sistac (1993: 205) i mapa 1654 de l'ALEANR.

sóc, creada sobre el resultat del llat. *sum*⁴⁰; en ribagorçà, però, esdevé *sic* per analogia amb *estic*⁴¹. En les persones 2 i 3 es donen resultats etimològics derivats, respectivament, de les llatines *ēs* i *est*. Quan en l'evolució del llatí es perdé la -t final, ambdues persones convergiren en una mateixa realització fonètica que resultava molt incòmoda i que calia desfer. El parlar de Benavarri, tal com va succeir de manera general en el català ribagorçà (veg. Sistac, 1993: 201; Giralt, 1998: 224; Veny, 2002: 102), resolgué aquesta homofonia eliminant fonèticament la /s/ de la persona 3 (llat. *est* > *és* > *é*) per analogia amb la persona 3 dels altres verbs (*canta*, *perde*, *dqrme*)⁴². Les persones 4, 5 i 6 (*som*, *sou*, *són*) i el tema d'imperfet de subjuntiu (*sig-*), al qual s'afegeixen les desinències pròpies del dialecte, coincideixen amb el català general (cf. Moll, 2006: 227).

5. L'IMPERATIU

En el parlar de Benavarri, per a l'expressió de la persona 2 de l'imperatiu hi ha tres desinències: *-a* per a la 1a conjugació (*apllena*, *baixa*, *esculta*, *posa*); *-ø* per als verbs en *-ixer* (*apareix*, *coneix*, *creix*, *mereix*) i en *-re* (*beu*, *creu*, *mqu*, *riu*) de la 2a conjugació; *-e* per als verbs en *-er* (*corre*, *perde*, *tqrce*, *vence*) de la 2a conjugació i per a tota la 3a (*dqrme*, *cuse*, *lige*, *qbre*). Com en català (cf. Badia, 1981: 349; Moll, 2006: 218-219; Pérez Saldanya, 1998: 170-173), aquestes formes deriven directament de les llatines. Els verbs de la 1a i 3a conjugacions i els verbs en *-er* de la 2a (excepte els derivats dels incoactius llatins) conserven la vocal temàtica llatina (*cantā* > *canta*; *dormī* > *dqrme*; *currē* > *corre*)⁴³, mentre els verbs en *-re* i en *-ixer* de la 2a conjugació l'han perduda fonèticament (*crescē* > *creix*; *movē* > *mou*; *ridē* > *riu*)⁴⁴. Existeixen, però, alguns verbs l'imperatiu dels quals no ha seguit aquest procediment. Els verbs *dir*, *ser* i *tindre* presenten solucions analògiques amb la persona 2 del present de subjuntiu

40. En altres parlars catalans existeixen també les formes *som* i *só* (veg. Badia, 1981: 375; Moll, 2006: 227).

41. Cf. Veny (2002: 102); tanmateix, Giralt (1998: 223) pensa en una evolució des del llat. *sedēō* amb l'afegití posterior de la consonant velar.

42. Cf. Casanova (1986: 473), qui explica els diferents processos que s'han produït per a resoldre l'homofonia en els dialectes catalans i apunta, breument, els d'altres llengües romàniques.

43. El verb *estar* manté aquest comportament, però usa sempre formes pronominals en ambdues persones: *esta-te*, *estigau-tos*.

44. El mateix comportament s'ha produït en l'imperatiu d'*ixir* → *ix*.

(*digas*, *sigas* i *tingas*). Segons Pérez Saldanya (1998: 171), aquests tipus de canvis «es justifiquen per la tendència a evitar els imperatius monosil·làbics acabats en vocal, que no eren congruents amb els imperatius de la resta de conjugacions». No obstant això, *digas* i *tingas* conviuen encara amb els imperatius *di*⁴⁵ i *tin*⁴⁶. Quant al verb *fer*, al costat de l'etimològica *fē*, que encara és viva al parlar de Benavarri, apareix la més moderna *fēs*. L'imperatiu llatí vocalitzà la seva consonant final per, després, monoftongar les vocals en contacte (fāc > *fai > *fē*), i, posteriorment, aquesta construcció etimològica es va hipercaracteritzar amb la desinència -s de la persona 2 del present (*fē* + s > *fēs*). Aquesta mateixa explicació s'ha de donar per a *vēs*, l'única forma d'imperatiu del verb *anar* en el català de Benavarri: vadē > *vae > ve + s > *vēs*. La hipercaracterització d'aquests dos imperatius és un procediment general en català (Moll, 2006: 219 i 225; Pérez Saldanya, 1998: 171). Per acabar amb les formes irregulars, només ens queda parlar de *vine*, l'imperatiu de *vindre*, igualment d'ús general en català. En la llengua antiga existia una forma etimològica (venī > *vini* > *vin*), a la qual es va afegir, ulteriorment, una vocal de timbre /e/, que, segons Coromines (DECat IX, 105b), provindria de l'aglutinació del pronom adverbial *ne*: *vin-ne* > *vine* (cf. Badia, 1981: 138 i Moll, 2006: 219, per a altres teories).

Pel que fa a la persona 5 de l'imperatiu, les formes llatines es van perdre en tots els parlars catalans i foren substituïdes, de manera general, per la persona 5 del present d'indicatiu (Veg. Moll, 2006: 218; Pérez Saldanya, 1998: 173). Tanmateix, alguns verbs irregulars, que normalment tenen un subjuntiu velaritzat, construeixen l'imperatiu a partir d'aquell (cf. Badia, 1981: 340; Pérez Saldanya, 1998: 176-177). Quant al català de Benavarri, la persona 5 de l'imperatiu coincideix, sense cap excepció, amb les corresponents del present de subjuntiu en totes les conjugacions: *anar* → *aneu*, *apllenar* → *aplleneu* (1a conj.); *beure* → *begau*, *meréixer* → *mereixcau* (2a conj.); *dormir* → *dormau*, *ixir* → *ixcau* (3a conj.). Per tant, hem de postular que la formació de l'imperatiu amb la persona 5 del pres. subj. s'ha estès

45. Segons l'opinió generalitzada, ens trobem davant d'una forma etimològica que hauria vocalitzat la consonant final i, posteriorment, s'hauria fusionat amb la vocal del mateix timbre: *dic* > *dii > *di* (veg. Pérez Saldanya, 1998: 171).

46. Per causa de la gran afinitat formal entre les conjugacions de *vindre* i *tindre*, la forma etimològica derivada del llat. *tinē* (conservada en altres zones del domini lingüístic català sota les formes *ten* o *tē*) va canviar el seu vocalisme a /i/ per analogia amb *vine* (cf. Pérez Saldanya, 1998: 172).

a les tres conjugacions des dels verbs amb increment velar, que haurien estat els primers en construir l'imperatiu amb el subjuntiu⁴⁷.

6. L'IMPERFET

6.1. *L'imperfet d'indicatiu*

L'imperfet d'indicatiu és un dels temps llatins que més estabilitat ha tingut al llarg de la història de les llengües i s'ha conservat en totes les romàniques amb el seu valor de passat d'aspecte imperfectiu. En la llengua llatina la marca d'imperfet era, per a totes les conjugacions, *-bā-*, la qual s'ha mantingut en el parlar de Benavarri, com en tots els parlars catalans ribagorçans i d'altres nord-occidentals (els del Pallars, l'Alt Urgell i Andorra), l'aragonès, el gascó, l'italià i el retoromànic, i a diferència de la resta del català, el castellà, l'occità i el gallego-portuguès, que la perderen en la 2a i 3a conjugacions, o el francès, que la perdé en totes⁴⁸.

Els paradigmes regulars de la parla de Benavarri, on les marques d'imperfet (procedents de les llatines en *-āba-*, *-ēba-* i *-ība*⁴⁹) s'afegeixen al tema de present, són els següents: *apllenar* → *apllenava*, *apllenavas*, *apllenava*, *apllenàvam*, *apllenàvau*, *apllenàvan*; *pérder* → *perdeva*, *perdevas*, *perdeva*, *perdevam*, *perdevau*, *perdevan*; *creure* → *creueva*, *creuevas*, *creueva*, *creuévam*, *creuévau*, *creuévan*; *dormir* → *dormiva*, *dormivas*, *dormiva*, *dormívam*, *dormívau*, *dormívan*.

Hi ha un petit conjunt de verbs de la 2a conjugació que canvia la vocal per la pròpia de la 3a conjugació, motiu pel qual apareix la terminació *-iva*. Aquests són els mateixos, llevat *vęri*, que fan llur gerundi en *-int* i, per això, podem aplicar-hi les mateixes raons del canvi que

47. La resta de les persones no són gaire usades i, quan s'utilitzen, es recorre a les formes pròpies del present de subjuntiu, com hem vist per a la persona 5. Més freqüent és l'ús de les persones 3 i 6 en el tractament de cortesia, per al qual s'empren també les persones 3 i 6 del present de subjuntiu.

48. Veg. Badia (1981: 349-350), Casanova (2002: 245-260), Moll (2006: 204-206) i Pérez Saldanya (1998: 183-194).

49. Quant al canvi de *-iēba-* > *-ība-*, fem nostres les paraules escrites per Tekavčić (1980: 268): «un'evidente simmetria morfemàtica elimina nella classe IV e V (IV classe romanza) l'imperfetto in *-IEBAM*, *-IEBAS* a profitto di quello in *-IBAM*, *-IBAS*: *-ARE*: *-ABAM* = *-ERE*: *-EBAM* = *-IRE*: *-IBAM*». En Giralt (1998: 239-240) podem llegir una síntesi de les diverses teories que s'han exposat, al llarg del temps, sobre l'origen etimològic o analògic del imperfects en *-ba-* en territori aragonès.

hem exposat allí (§ 2). Els verbs en qüestió són els següents: *bulldre* → *bulliva*, *culldre* → *culliva*, *escriure* → *escriuiva*, *fuire* → *fuïva*, *riure* → *riuiva*, *tindre* → *tiniva*, *vindre* → *viniva*⁵⁰ i *viure* → *viuiva*.

L'imperfet del verb *dir* és una forma etimològica procedent de *dībam > *diva*. En aquest verb la [ɥ], que apareix en les persones 4 i 5 del present d'indicatiu (*diuim* / *diuiu*), no s'ha estès ni a l'infinitiu ni, com acabem de veure, a l'imperfet. És possible que l'existència d'*ɛva*, *fɛva* i *vɛva*, que explicarem a continuació, hagi aturat la creació d'una hipòtica solució analògica amb [ɥ] (*diuiva), analogia que, tanmateix, ha arribat al gerundi *diuint*, més usat que *dint* (§ 2).

Per acabar amb els irregulars, parlarem dels imperfets en *-eva*, els paradigmes dels quals són els següents: *haver* → *hɛva*, *hɛvas*...; *ny'habre* → *ny'hɛva*; *fɛr* → *fɛva*, *fɛvas*...; *sɛr* → *ɛva*, *ɛvas*...; *vɛri* → *vɛva*, *vɛvas*... La particularitat de l'imperfet de *sɛr* s'observa en el canvi analògic de la /r/ etimològica de la llatina *ērām* per la /b/ pròpia de la resta dels verbs⁵¹. Els imperfets dels altres tres verbs els considerem resultats etimològics que han experimentat la següent evolució fonètica: *habēbām* > *haeva > *hɛva*, *facēbām* > *faeva > *fɛva*, *vidēbām* > *veeva > *vɛva*. Quant als verbs *haver* / *ny'habre*, al costat de les més antigues *hɛva* i *ny'hɛva*, hi apareixen també les variants *havia* i *ny'haveva*. Considerem que *havia* és realment un castellanisme i no pas un tret comú al català general, mentre que la variant *ny'haveva* és una formació analògica amb l'imperfet dels verbs en *-re* de la 2a conjugació; així, doncs, si a uns verbs com *pqdre*, *sabre* o *vqldre* els corresponen imperfets d'indicatiu com *podeva*, *sabeva* o *voleva*, a un verb *ny'habre* li correspondrà *ny'haveva*. Pel que fa a l'ús, avui són més utilitzades *havia* i *ny'haveva* (probablement, l'homofonia d'*hɛva* amb *ɛva* és la causa del seu desplaçament), però sense possibilitat d'intercanviar-les, perquè *havia* pertany al paradigma d'*haver* i *ny'haveva* al de *ny'habre*, és a dir, que *havia* només s'empra per a formar el plusquamperfet d'indicatiu (§ 9) i *ny'haveva* per a expressar l'existència en imperfet d'indicatiu, amb la qual cosa no trobarem mai expressions del tipus **haveva vist una casa al llçc* ni **ny'havia un xicqt a casa*.

50. Existeixen també les formes *teniva* i *veniva*, relacionades amb les formes de present d'indicatiu *tenim* / *venim* i *teniu* / *veniu* i els gerundis *tenint* i *venint*.

51. Aquesta innovació s'ha produït també en alguns parlars lliterans (Giralt, 1998: 242) i ribagorçans, tant catalans (Quintana, 1993: 298-299) com aragonesos (Arnal, 1998: 389; Haensch, 2003: 120; Saura, 2003: 244).

6.2. L'imperfet de subjuntiu

Com en tot el català oriental i gran part de l'occidental (cf. Badia, 1981: 362-364 i Moll, 2006: 217-218), en el parlar de Benavarri existeixen les desinències *-esse / -és* (1a i 2a conj.) i *-isse / -ís* (3a conj.)⁵². Així, doncs, els paradigmes regulars són els següents: *apllenar* → *apllenés / apllenesse, apllenesses, apllenés / apllenesse, apllenéssem, apllenésseu, apllenessen*; *pèrder* → *perdés / perdesse, perdesse, perdés / perdesse, perdéssem, perdésseu, perdesse*; *creure* → *cregués / creguesse, creguesse, cregués / creguesse, creguéssem, creguésseu, creguesse*; *dormir* → *dormís / dormisse, dormisses, dormís / dormisse, dormíssem, dormísseu, dormissen*.

Quant al tema verbal de l'imperfet de subjuntiu, observem que les desinències s'afegeixen al mateix tema del present de subjuntiu, fet pel qual, els verbs que tenen allí un increment velar, el presenten també aquí: *estiga* → *estiguesse (estar)*, *bega* → *beguesse (beure)*, *bullga* → *bullguesse (bulldre / bullir)*, *cullga* → *cullguesse (culldre / cullir)*, *mereixca* → *mereixquesse (meréixer)*, *naixca* → *naixquesse (nàixer)*, *sigga* → *siguesse (ser)*, *vèiga* → *veiguesse (veri)*, *vengga* → *venguesse (vendre)*, *vigga* → *viguesse (viure)*, *vingga* → *vinguesse (vindre)*.

En relació amb les formacions irregulars de l'imperfet de subjuntiu, volem assenyalar, abans de comentar-les, que només ho són quant al tema verbal i no a les desinències. Així, els verbs *anar*, *cabre*, *mentir*, *sabre* i *sentir* formen l'imperfet de subjuntiu a partir del tema de l'infinitiu, en lloc del de present de subjuntiu: *anar* → *anesse* (pres. subj. *vaiga*), *cabre* → *cabesse* (pres. subj. *quepa*), *sabre* → *sabesse* (pres. subj. *sepa*), *mentir* → *mentisse* (pres. subj. *mintga*), *sentir* → *sentisse* (pres. subj. *sintga*). Tampoc no coincideixen amb el present de subjuntiu els imperfets dels verbs *havèr* → *hèsse / haguesse* (pres. subj. *haiga*) i *fèr* → *fesse* (pres. subj. *faiga*). En el parlar de Benavarri hi ha dos resultats procedents del llat. *habuisse: un paradigma contracte, similar al dels parlars aragonesos (*hèsse*)⁵³, i un altre ple, propi del català (*haguesse*). En relació amb *fèr*, l'imperfet de sub-

52. Conviuen, en el nostre parlar, tant les formes plenes i més arcaïques en *-esse* i en *-isse*, com les formes sincopades, més modernes i coincidents amb el català estàndard, en *-és* i en *-ís*, i totes dues gaudeixen de gran vitalitat.

53. Veg. Arnal (1998: 386), Mott (1989: 83) i Saura (2003: 239).

juntiu deriva de la reducció de *facissem, *facisses... (veg. Moll, 2006: 231-232). Pel que fa al verb *ser*, al costat del paradigma regular *siguesse*, que hem vist abans, existeix també un altre derivat de les etimològiques *fussem, *fusses... > *fos* / *fosse*, *fosses*...

7. EL FUTUR I EL CONDICIONAL

El futur i el condicional del parlar de Benavarri tenen el mateix origen que el del català i les altres llengües romàniques, ja que procedeixen de les perífrasis modals llatinovulgars *cantāre habēō* 'he de cantar' i *cantāre habēbam* 'havia de cantar' (cf. Badia, 1981: 372; Moll, 2006: 222; Pérez Saldanya, 1998: 278). En passar els segles, les formes del verb *habēre*, convertit en aquestes perífrasis en un marcador modal, es van aglutinar amb l'infinitiu en qualitat de meres desinències (veg. Pérez Saldanya, 1998: 286), les mateixes per a les tres conjugacions: *sacar* → *sacaré*, *sacaràs*, *sacarà*, *sacarem*, *sacareu*, *sacaran* (fut.); *sacaria*, *sacarias*, *sacaria*, *sacariam*, *sacariau*, *sacarian* (cond.). Podem dir, des d'una perspectiva sincrònica, que tots els verbs afegeixen a l'infinitiu les desinències del futur i del condicional (*apllenar* → *apllenar-é* i *apllenar-ía*; *pèrder* → *perder-é* i *perder-ía*; *dormir* → *dormir-é* i *dormir-ía*), excepte els de la 2a en *-re*, que experimenten la pèrdua de la /e/ final (*creure* → *creur-é*, *creur-ía*)⁵⁴.

Com hem indicat, les desinències de futur i condicional, procedents del present i de l'imperfet d'indicatiu d'*habēre*, romanen inalterables en tots els verbs i, per això, les úniques irregularitats que podem esmentar es refereixen als radicals d'*anar*, *fèr*, *haver* i *ser*⁵⁵. Quant al verb *anar*, ja des de l'origen de la llengua catalana concorregueren en el futur i en el condicional les formes d'*ambulāre* (*anaré* / *anaria*) i les d'*īre* (*iré* / *iria*), i del seu encreuament sortirien les modernes *aniré* i *aniria*, que són les que avui s'usen a Benavarri (veg. Moll, 2006: 225 i DECat I, 295b). Sobre *faré* i *faria*, només observem que, com en català general, s'han format a partir d'un infinitiu sincopat *far* < fa(cē)re (cf. it. *fare*), que ha desaparegut a la parla de

54. Pel que fa al verb *veri*, el futur *veré* i el condicional *veria* han d'ésser considerats propis del català de Benavarri i no pas castellanismes, si tenim en compte que és un verb en *-re* que, com hem dit, perd l'última vocal de l'infinitiu, en el seu cas /i/. Així, doncs, si de *creure* tenim *creur-é* i *creur-ia*, de *veri* és lògic que tinguem *ver-é* i *ver-ia*.

55. En els verbs *bulldre* / *bullir* i *culldre* / *cullir* existeixen formes derivades de cadascun dels dos tipus d'infinitius: *bulldré* / *bulliré*, *bulldría* / *bulliria*; *culldré* / *culliré*, *culldría* / *culliria*.

Benavarri en benefici de *fer*, tal com ha passat també als parlars aragonesos⁵⁶. El futur i el condicional d'*havèr* són *habré* i *habria*, que s'han d'entendre com a solucions derivades d'*habre*⁵⁷. Creiem que tant *habré* i *habria* com *ny'habré* i *ny'habria*, encara que la influència de l'aragonès hagi pogut ser determinant en llur formació, s'han originat dins del parlar dialectal i no cal considerar-les castellanismes, ja que s'expliquen a partir de l'infinitiu autòcton *habre*. Comentem, finalment, el verb *sèr*, el futur i el condicional del qual són *siré* i *siria*, en lloc de les pròpies del català general *seré* i *seria*⁵⁸. Probablement el tancament de la vocal radical s'ha produït per analogia amb altres formes del paradigma que contenen una /i/ com la persona 1 del present d'indicatiu (*sic*), el present de subjuntiu (*siga*, *sigas*...), l'imperfet de subjuntiu (*siguessa*, *siguesses*...) i el participi (*sigut*).

8. EL PASSAT PERIFRÀSTIC

Com succeeix en gairebé tot el català, el parlar de Benavarri, per a l'expressió d'una acció passada i d'aspecte perfectiu, se serveix de l'anomenat passat perifràstic i no pas del passat simple⁵⁹. El passat perifràstic es crea mitjançant la perífrasi formada pel present d'indicatiu d'*anar* + *infinitiu*⁶⁰. Aquest és el model a la parla de Benavarri: *vai parllar* / *vaic anar*, *vas parllar*, *va parllar*, *vam parllar*, *vau parllar*, *van parllar*.

9. ELS TEMPS COMPOSTOS

La parla de Benavarri, com la resta de dialectes catalans, construeix els temps compostos amb *havèr* i el participi corresponent al

56. Cf. Moll (2006: 230) per al català; Alvar (1953: 223 i 1954: 21), Mott (1989: 89) i Saura (2003: 243), per a l'aragonès. Arnal (1998: 385) dona testimoni a la Baixa Ribagoça occidental de futurs i condicionals tant de *fer* (*feré*, *feria*) com de *far* (*faré*, *faria*), però és *fer* l'únic infinitiu existent.

57. Distribució paralela a la que hi ha a la varietat estàndard, on *hauré* i *hauria* corresponen tant a *haver* com a *haure*.

58. Als parlars de la Llitera existeixen tant *siré* / *siria* com *seré* / *seria* (veg. Giralt, 1998: 256; Sistac, 1993: 202).

59. El passat perifràstic ha substituït completament les formes del passat simple, que només segueix viu, fora de l'escriptura, en alguns parlars valencians i mallorquins i en l'eivissenc, que l'usen amb preferència sobre el perifràstic (veg. Badia, 1981: 371; Moll, 2006: 293).

60. Per a una visió de conjunt sobre les teories de la gènesi d'aquesta perífrasi, cf. Giralt (1998: 257-259) i Saura (2003: 229-230).

verb conjugat: perfet d'indicatiu → *he / hai parllat*, perfet de subjuntiu → *haiga parllat*, plusquamperfet d'indicatiu → *havia parllat / heva parllat*, plusquamperfet de subjuntiu → *hèsse parllat / haguesse parllat*, futur perfet → *habré parllat*, condicional perfet → *habria parllat*. La concordança entre el participi dels temps compostos i els pronoms febles de tercera persona en funció de complement directe no es produeix mai i, per això, sentirem només construccions del tipus *la recepta, te l'ha donat?* però no pas *te l'ha donada?* Encara que aquesta concordança sigui normativa, el fet habitual en la major part del domini català és, com a Benavarri, no fer-la (cf. Badia, 1994: 683-684).

10. CONCLUSIONS

Com hem comentat en la introducció d'aquest treball, el parlar de Benavarri se situa en una zona lingüística de transició gradual entre el català i l'aragonès i, per això, s'enregistren solucions comunes a ambdues llengües, tot i que la gran majoria és de tipus català. A més, hem atestat també alguns trets castellans, explicables pel caràcter oficial i la major consideració social que aquesta llengua té a tot l'Aragó catalanoparlant.

Com a varietat pertanyent al domini lingüístic català, manifesta moltes característiques comunes a la resta dels dialectes. Les més importants són els infinitius de la 2a conjugació en *-er* àton (*córrer, paréixer, tòrcer*) i en *-re* (*beure, mōldre, viure*); els gerundis en *-ant* (*apllenant*), *-ent* (*corrent*) i *-int* (*dormint*); els participis febles en *-at* (*parllat*), *-ut* (*torçut*) i *-it* (*ixit*); els morfemes de persona i nombre *-o / -ø, -s, -ø, -m, -u, -n* i l'existència del passat perifràstic (pres. ind. *anar + inf.*) en lloc del passat simple.

Pel que fa als trets que coincideixen amb l'aragonès, i que defineixen el ribagorçà enfront dels altres parlars catalans, podem esmentar els imperfets d'indicatiu regulars en *-ava* (*parllava*), *-eva* (*beueva*), *-iva* (*sentiva*) i els irregulars *diva, çva, fèva, heva*, solucions compartides també pel pallarès; els imperfets de subjuntiu amb desinència *-esse, -esses, -esse* (*cantesse, beguesse*) i *-isse, -isses, -isse* (*dormisse*); i alguns temps d'*haver / habre*: present d'indicatiu → *haiga, haigas, haiga, haigam, haigau, hàigan*; imperfet de subjuntiu → *hèsse, hèssets, hèsse, hèssem, hèsseu, hèssets*; futur → *habré,*

habràs, habrà, habrem, habreu, habran, i condicional → *habria, habrias, habria, habríam, habríau, habrían*.

Són manlleus castellans la persona 1 del present d'indicatiu del verb *cabre* (*quepo*), l'imperfet d'indicatiu d'*haver* (*havia, havias, havia, havíam, havíau, havían*) i alguns verbs adaptats a la fonètica catalana, com *anyadir, concebir, conducir, recibir* o *percibir*.

Com es desprèn de les dades que hem presentat al llarg de l'article, la majoria dels trets verbals de la parla de Benavarri són de naturalesa catalana, uns d'extensió general i d'altres circumscrits als parlars nord-occidentals i, en particular, al subdialecte ribagorçà. Els trets aragonesos, derivats de la situació de Benavarri en una zona de transició, són en l'àmbit verbal menors que els documentats per l'ALC en el lèxic, però, com que afecten la conjugació dels temps compostos, s'han de considerar de gran importància. Quant al castellà, s'observa una major influència lèxica que verbal, tot i que la formació del plusquamperfet d'indicatiu amb *havia* (cf. cast. *había*) és un fet força significatiu. Així, doncs, malgrat l'existència d'alguns aragonesismes i castellanismes, la catalanitat lingüística del verb del parlar de Benavarri resta demostrada.

BIBLIOGRAFÍA

- AFA: *Archivo de Filología Aragonesa*, Zaragoza.
- ALC: Antoni Griera i Gaja, *Atlas Lingüístico de Catalunya*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1926-1964.
- ALEANR: Manuel Alvar, Tomás Buesa, Antonio Llorente i Elena Alvar, *Atlas lingüístico y etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja*, 12 vols., Madrid, CSIC-Institución «Fernando El Católico», 1979-1983.
- ALPI: Navarro Tomás, Tomás (dir.), *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica*, Madrid, CSIC, 1962.
- Alvar López, Manuel (1953): *El dialecto aragonés*, Madrid, Gredos.
- Alvar López, Manuel (1954): «Dos cortes sincrónicos en el habla de Graus», AFA, VI, 7-74.
- Alvar López, Manuel (1976): *La frontera catalano-aragonesa*, Zaragoza, Institución «Fernando El Católico».
- Alvar López, Manuel i Bernard Pottier (1983): *Morfología histórica del español*, Madrid, Editorial Gredos.
- Arnal Purroy, María Luisa (1998): *El habla de la Baja Ribagorza Occidental*.

- Aspectos fónicos y gramaticales*, Zaragoza, Institución «Fernando El Católico».
- BABL: *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, Barcelona.
- Badia i Margarit, Antoni Maria (1947): «Sobre morfología dialectal aragonesa», *BABL*, XX, 57-123.
- Badia i Margarit, Antoni Maria (1981): *Gramàtica històrica catalana*, València, Editorial Tres i Quatre, 1a ed. en català.
- Badia i Margarit, Antoni Maria (1994): *Gramàtica de la llengua catalana. Descriptiva, normativa, diatòpica, diastràtica*, Barcelona, Edicions Proa.
- Casanova Herrero, Emili (1986): «Evolució de la segona persona del singular del present d'indicatiu del verb *ser* al català», *Actes del Setè Col·loqui Internacional de Llengua i literatura catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 467-493.
- Casanova Herrero, Emili (2002): «L'evolució de la marca d'imperfet d'indicatiu -B- del llatí al català: una explicació multifactual», *Estudis de Llengua i literatura catalanes XLIV. Miscel·lània Giuseppe Tavani. 3*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 245-260.
- DCVB: Antoni M.ª Alcover i Francesc de B. Moll, *Diccionari català-valencià-balear*, Institut d'Estudis Catalans-Editorial Moll [en línia: <http://dcvb.iecat.net/>].
- DECat: Joan Coromines i Vigneaux, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 9 vols., Barcelona, Curial Edicions-La Caixa, 1980-1991.
- Espluga, Josep L. i Arantxa Capdevila (1996): *Franja, frontera i llengua. Conflictes d'identitat als pobles d'Aragó que parlen català*, Lleida, Pagès Editors, 2a ed.
- Giralt Latorre, Javier (1998): *Aspectos gramaticales de las hablas de La Litera (Huesca)*, Zaragoza, Institución «Fernando El Católico».
- Giralt Latorre, Javier (2003-2004): «Catalán coloquial en una creació teatral popular: la pastorada de Benabarre», *AFA*, LIX-LX, 1291-1319.
- Giralt Latorre, Javier (2005): *Lèxic de la Llitera*, Lleida, Editorial Milenio.
- Gulsoy, Joseph (1993): *Estudis de gramàtica històrica*, Barcelona, Institut de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Haensch, Günther (2003): *Las hablas de la Alta Ribagorza*, Zaragoza, Gara D'Edicions-Institución «Fernando El Católico», ed. facsímil.
- Martín Zorraquino, M.ª Antonia, M.ª Rosa Fort Cañellas, M.ª Luisa Arnal Purroy i Javier Giralt Latorre (1995): *Estudio sociolingüístico de la Franja Oriental de Aragón*, 2 vols., Zaragoza, Universidad de Zaragoza-Gobierno de Aragón.
- Martín Zorraquino, M.ª Antonia i M.ª Rosa Fort Cañellas (1996): «La frontera catalano-aragonesa», en Manuel Alvar López (dir.), *Manual de dialectología hispánica. El español de España*, Barcelona, Ariel, 293-304.
- Menéndez Pidal, Ramón (1916): «Griera y Gaja, A., *La frontera catalano-aragonesa. Estudi geografico-lingüístic*», *RFE*, III, 73-88.

- Moll i Casasnovas, Francesc de Borja (2006): *Gramàtica històrica catalana*, València, Universitat de València, 2a ed. en català revisada i actualitzada.
- Mott, Brian (1989): *El habla de Gistaín*, Huesca, Instituto de Estudios Altoaragoneses.
- Navarro Gómez, Pere (2005): *Aproximació geolingüística als parlars del Matarranya*, Calaceit, Associació Cultural del Matarranya.
- PB1: *Pastorada. Benavarri, 2005*, Comissió de la Pastorada-Ajuntament de Benavarri.
- PB2: *Pastorada. Benavarri, 2006*, Comissió de la Pastorada-Ajuntament de Benavarri.
- PDP: *Pastorada de pastorades. Benavarri, 1954-2004*, Comissió de la Pastorada-Ajuntament de Benavarri.
- Pérez Saldanya, Manuel (1998): *Del llatí al català. Morfosintaxi verbal històrica*, València, Universitat de València.
- Quintana i Font, Artur (1993): «Encara més capcirs: els parlars orientals de Sarró (Baixa Ribagorça Occidental)», *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes. xxvii. Miscel·lània Jordi Carbonell. 6*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 271-308.
- Quintana i Font, Artur (1997): *Bllat colrat! Literatura popular catalana del Baix Cinca, la Llitera i la Ribagorça. 1. Narrativa i teatre*, Calaceit, Diputació General d'Aragó-Institut d'Estudis Ilerdencs-Instituto de Estudios Altoaragoneses-Institut d'Estudis del Baix Cinca.
- Rafel i Fontanals, Joaquim (1981): *La lengua catalana fronteriza en el Bajo Aragón Meridional. Estudio fonológico*, Barcelona, Universidad de Barcelona.
- RFE: *Revista de Filología Española*, Madrid.
- Rohlf, Gerhard (1968): *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti. Morfologia*, Torino, Einaudi.
- Saroihandy, Jean-Joseph (1908): «El català del Pirineu, a la ralla d'Aragó», *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (Barcelona, 1906)*, Barcelona, 331-334.
- Saura Rami, José Antonio (2003): *Elementos de fonética y morfosintaxis benasquesas*, Zaragoza, Gara D'Edicions-Institución «Fernando El Católico».
- Sistac i Vicén, Ramon (1993): *El ribagorçà a l'Alta Llitera. Els parlars de la vall de la Sosa de Peralta*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- Tekavčić, Pavao (1980): *Grammatica storica dell'italiano. II: Morfosintassi*, Bologna, Il Mulino.
- Valle Melendo, Javier del i José Espona Vila, coords. (2006): *Comarca de La Ribagorza*, Zaragoza, Gobierno de Aragón-Centro del Libro de Aragón.
- Veny i Clar, Joan (2002): *Els parlars catalans (Síntesi de dialectologia)*, Palma de Mallorca, Editorial Moll, 13a ed.